

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

**МОВНИЙ ОБРАЗ КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ПОЕЗІЇ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І ТЕКСТОТВІРНИЙ ВИМІРИ**

Дипломна робота
студента 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська мова
і література»

Лободи Івана Богдановича

Науковий керівник:
Бутко Софія Григорівна,
кандидат філологічних наук

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ КОЗАКА В БАРОКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	7
1.1. Загальна характеристика епохи бароко в контексті українського суспільно-політичного й культурного життя	7
1.2. Феномен козацтва та історичні джерела дослідження образу козаків	10
1.3. Образ воїна-козака в лінгвокультурному просторі	15
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1	19
РОЗДІЛ 2	21
ОБРАЗ КОЗАЦТВА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ	21
2.1. Епітетна характеристика козацтва	21
2.2. Мовний образ козацтва крізь призму атрибутів	26
2.3. Предикативні характеристики мовного образу козацтва	32
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2	36
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Образ козацтва тісно асоціюється з лицарством, оскільки ці суспільні прошарки пов'язують схожий морально-етичний кодекс поведінки, їхня роль у суспільстві та функції як окремого соціального стану. Образ лицаря був поширений у європейській бароковій літературі. На його популярність вплинув сам лицарський стан, який разом зі своєю появою та розвитком створив власну літературу та культуру.

Як зазначає Болеслав Кучинський у праці “Лицарська література західноєвропейського феодального суспільства XII–XIII століть”, інститут лицарства був породжений особливостями структури феодального суспільства, передусім прийнятим у XI ст. законом про наслідування феодальних латифундій та станів, так званим майоратом, відповідно до якого всі землі й усе майно померлого феодала переходили у спадок лише до старшого сина, а всі інші сини повинні були самі дбати про себе. Менша частина з них обирала для себе церковну кар'єру, більшість – поповнювала лави лицарів. Поступово лицарство виросло в могутню, широко розгалужену організацію, що жила за своїми законами й підлягала певним правилам моралі та етики. Теоретично лицарський кодекс правил поведінки, честі й доблесті відзначався справжньою гуманністю й благородством [22].

Образ воїна користався попитом і в українській бароковій літературі. Історичні події, які відбувалися навколо митців та народу, безпосередньо впливали на їхню творчість, світогляд та розвиток культури. П. Притуляк у праці “Українська барокова література: героїко-стоїстичний аспект” наголошує на тому, що у XVII ст. Україна входить у нову добу з усіма її жахами та катастрофами. Це період безжального тиску польської еліти, хижацтва, кріпосного права, загарбання та гніту народу [2]. Саме в цей період і починає набувати популярності образ козака в українській культурі та зокрема в літературі.

Козак в очах народу постає як символ мужності, сили, визволителя від кривдників. Він є надією на світле майбутнє, на свободу народу. Для українського бароко типовими виявляються сюжети військової слави, подвигу, лицарських чеснот, святої пожертви, звершень духу, перемоги життя над смертю. Саме уславленню лицарства та героїки національно-визвольної боротьби були присвячені козацькі літописи, трактати та інші твори, у яких лицар розглядається як захисник людей від кривди.

Проте не завжди образ козака висвітлювався з позитивної сторони, іноді він був досить неоднозначним. Як пише П. Припуляк, жорстокі часи породжували жорстоку мілітарну поезію, яка отримала назву "марсіалізм". Так, у "Короткому описі Сіркових діянь" ідеться про криваву різанину, яку здійснюють у татарському селищі запорожці, аби змусити ординців замислитися над наслідками своїх нападів на християнські землі. Це, так би мовити, свідоме виховання жорстокістю, пропаговане мислителями Ренесансу. Автор зазначає, що козаки сприйняли жорстокий наказ отамана Сірка без будь-якого ентузіазму, виявили непокору, незадоволення. Кошовий не просто наказує козакам чинити звірства над мирним населенням, попередньо він щось зважує, обмірковує, пригадує чийсь поради [2]. Проте автор не засуджує вчинки козаків. Він виправдовує їхні діяння, адже вважає, що такі заходи неминучі на будь-якій війні.

У 20-х роках XVIII ст. починається уповільнений процес своєрідної лібералізації українського життя. Тріумфуючий войовничо-рицарський пафос поволі вивітряється з поезії, лишаючи по собі місце для роздумів над дійсністю. І, що особливо важливо, відбуваються деякі зміни в уявленнях про життєві цінності. В очах поета першої чверті XVIII ст. війна вже не є такою благородною й великою справою, якою вона була для багатьох його попередників [2]. Тому починаючи з цього періоду образи лицаря, козака, завойовника поступово втрачають свою актуальність у літературі.

Також варті уваги так звані поети-козаки. На жаль, про них є мало відомостей, проте поет-козак був досить вагомою постаттю в українській

літературі XVII століття. Особливо вирізнявся серед своїх колег (поетів-козаків) Олександр Бучинський-Яскольд, автор героїчної поеми "Чигирин". За своїм складом твір нагадував письменницьку нараду, присвячену політичним питанням. Це був новий тип у літературному середовищі. Поет ходив разом із козаками у походи, брав участь у боях, писав вірші-агітки, щоб підтримати бойовий дух своїх товаришів. Ще одним поетом-козаком був Мартин Пашковський, який справедливими назвав війни, що боронять свободу, несправедливими ж ті, які прокляті народом. У його віршах з'являється образ героя визвольної війни: це селянин, "що за плугом при зброї волів поганяє". Образ такого сівача закарбувався у свідомості багатьох поколінь українського народу, бо надто часто з'являвся він на тлі нашого пейзажу [4].

Актуальність теми зумовлена недостатнім висвітленням проблеми мовних особливостей образу козака в українській бароковій літературі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломну роботу виконано в науковому семінарі «Староукраїнське слово в різнодискурсивних вимірах» на кафедрі української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відповідно до планової наукової теми «Аналіз системи рівнів української мови XVII — XXI століть».

Мета роботи – дослідити структурно-семантичні та функційні особливості мовних одиниць, які вербалізують образ козака в українській бароковій поезії.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) сформулювати теоретичне підґрунтя роботи та дослідити праці про специфіку українського бароко, феномен козацтва як соціально-культурного феномену, особливості представлення образу воїна в українському лінгвокультурному просторі;

2) зібрати фактичний матеріал для аналізу, звертаючи уваги на епітетні, атрибутивні та предикативні характеристики образу козацтва;

3) дослідити структурні і семантичні особливості мовних одиниць на позначення образу козака;

4) проаналізувати функції лексем, що вербалізують образ козака.

Об'єктом нашого дослідження є мовні одиниці, що вербалізують образ козака й козацтва.

Предмет дослідження – структурно-семантичні й функційні особливості лексем на позначення образу козацтва.

Методи дослідження. У роботі використовується описовий метод дослідження, метод компонентного аналізу та контекстний метод дослідження.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані під час проведення практичних занять із курсу історії української мови та історичної граматики української мови, історії української літератури, історії української культури.

Апробація результатів роботи: результати роботи були висвітлені під час виступу на I Всеукраїнській (НЕ)класичній студентській науковій інтернет-конференції «Мовно-літературний коворкінг» 22 листопада 2022 року й опубліковані в «Збірнику статей за матеріалами I Всеукраїнської (НЕ)класичної студентської наукової інтернет-конференції «Мовно-літературний коворкінг»».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичний і практичний), висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ КОЗАКА В БАРОКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Загальна характеристика епохи бароко в контексті українського суспільно-політичного й культурного життя

Бароко (від італ. *barocco* – вибагливий, химерний) – це стиль у європейській культурі, універсальна категорія художньої творчості, що охоплює всі її рівні: світосприйняття і мислення стилю життя епохи. Бароко виявилось в літературі, мистецтві та в інших сферах духовного й культурного життя, зокрема філософії, теології, науці, історіографії, педагогіці.

Епосі бароко передувала епоха Ренесансу, що охоплювала межі приблизно з другої половини XIV століття по XVII століття. Саме бароко бере початок своєї історії з другої половини XVI століття і закінчує її приблизно в 1790-ті роки, коли на заміну йому поступово приходить класицизм.

Ці межі дуже умовні, адже в різних країнах процес зародження, занепаду і розвитку цієї епохи був різним й охоплював різні межі. Так, в Італії, риси бароко почали зароджуватися в кінці XVI століття, а на території сучасної України в XVII столітті. Проте деякі дослідники, зокрема І. Ісіченко у книзі “Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст.” зазначає, що “в українських текстах риси бароко можна спостерігати вже в останній чверті XVI ст.” [8]. Отже, питання хронологічних меж досить неоднозначне.

Формування епохи бароко частково пов’язане з кризою ідей Відродження в середині XVI століття та стрімкою зміною картини світу на межі XVI – XVII століть. Епоха бароко розпочалася з різких змін світосприйняття, неочікуваних поворотів людської думки, частково викликаних географічними та природничо-науковими відкриттями. У 1492 році Христофор Колумб відкрив Америку,

у 1498 Васко да Гама – морський шлях в Індію. У 1519–1522 роках Фернан Магеллан уперше здійснив навколосвітнє плавання. На початку XVI століття концепція руху Землі навколо Сонця Миколая Коперника почала завойовувати визнання. Такі дослідження та відкриття руйнували колишні звичні уявлення про нерухомий і гармонійний світ. Те, що раніше здавалося абсолютно ясным, непорушним та вічним, стало буквально розсипатися на очах. Людина стала гостро відчувати протиріччя між видимістю й знанням, ідеалом і дійсністю, ілюзією й правдою. Саме в ці роки склалися погляди, згідно з якими чим більш неправдоподібний витвір мистецтва, чим різкіше він відрізняється від реального життя, тим він цікавіший, привабливіший з художньої точки зору. Усе нове, незвичайне, примарне, динамічне почало здаватися гарним.

Бароко зародилося в романській культурі, як ми вже зазначили вище, в середині XVI ст. Поступово цей стиль стає панівним і в германських, скандинавських та в решті слов'янських культурах, коли він охоплює переважну частину європейської цивілізації. У слов'янській літературі барокові риси стали зароджуватися саме в полемічних творах, оскільки українське літературне життя цих часів було не вельми активним. Полеміка була спричинена наслідками Берестейської церковної унії (1596 р.). Літературною подією, яку прийнято вважати за початок українського бароко, була “дискусія між уніятськими митрополитами Іпатієм Потієм, Йосифом Велямином Рутським та православним архієпископом Мелетієм Смотрицьким” [8].

Оскільки епоха Бароко охоплює великий часовий простір у більш ніж 2 століття, дослідники поділяють її межі на 3 періоди: раннє, зріле та пізнє. Найбільшого розквіту вона набула в період Зрілого Бароко (1632 – 1720-ті). Найвидатніші постаті цього часу, які найбільше вплинули на розвиток вітчизняної літератури, – це Іван Мазепа, “особистий літературний таланти якого разом з непересічним політичним досвідом дав можливість активно сприяти мистецькому життю гетьманської держави” [8], та Петро Могила, засновник Києво-Могилянської академії, що стала осередком інтелектуального й творчого

середовища. Період Зрілого Бароко – “це один із найбільш плідних періодів в історії української літератури” [8].

До ознак, що характеризують барокову літературу, належать інтерес до ускладненої художньої форми, що виявлявся в частому використанні таких художніх засобів, як метафори, порівняння та антитези. Ще однією ознакою є контрастність, що “виявляється, зокрема, у зображенні героїв і в щасті, і в горі, у протиставленні земного й неземного” [1]. У барокових творах переважають негативні настрої розчарування та песимізму. Автори передавали трагічне світосприйняття у своїх творах. Окрім того, барокові літературні діячі намагалися “вразити читача пишнотою і барвистістю стилю, риторичним оздобленням твору” [8].

Отже, знаючи основну загальну інформацію про епоху бароко, її особливості та умови виникнення, можна звернутися до історії та частково проаналізувати суспільний устрій України в часи бароко, а також основні історичні події, які безпосередньо вплинули на розвиток культури.

Епоха Бароко – це епоха козаків. Саме в цей період сформувалося козацтво. Через соціально-економічне та релігійне пригноблення почала набувати сили національно-визвольна боротьба, що врешті привела до масштабної Національно-визвольної війни.

Становище українського народу додатково ускладнювалося через відсутність власної держави, а релігійні утиски з боку Речі Посполитої взагалі ставляли під сумнів подальше існування українців, як окремої ідентичної нації. Саме в таких умовах розвивалося та набувало своєї сили козацтво, яке згодом відіграло величезну роль в розвитку української культури, нації та державності.

Козацтво зокрема відіграло значну роль у розвитку мистецтва бароко в Україні. Їх образи використовувалися для символізації чеснот мужності, сили та вірності, які високо цінувалися, як в той період, так і зараз. Козацький вплив можна побачити в різних видах мистецтва, зокрема в живописі, літературі, архітектурі. Епоха бароко в Україні була злиттям різних культур, а козацький

внесок був одним із найважливіших частин її мистецької та культурної спадщини.

1.2. Феномен козацтва та історичні джерела дослідження образу козаків

У мовознавстві існує декілька версій походження лексеми “козак”. Його витоки шукають у тюркській мові (від слова “кьоз”, що означає “ходити, мандрувати, бродити”), в кримськотатарській мові (в значенні авантюрист, вільна людина), але враховуючи розмите пояснення, це слово для самих кримських татар скоріш за все було запозиченим [31]. Етимологічний словник української мови також фіксує давнє запозичення слова “козак” з тюркських мов у значенні “вільна незалежна людина, шукач пригод, бродяга”. Підкреслюється, що у кумиків (тюркський народ) слово “казак” також означало “зброєносець у феодала, дружинник” [7]. Є ще одна, пізніша теорія, за якою слово “козак” походить від половецького “cosac”, що означає “варта”, “чота”, “легконав'ючений” [31].

Основною зовнішньою ознакою козаків були чуб та коса. Їх могли носити лише чоловіки, що пройшли певний обряд, навчилися володіти різними видами зброї та сформували певний козацький світогляд, за яким честь і слава дорожчі за життя. Проте подібний чуб, що був символом воїна, носили і в набагато давніші часи, як, наприклад, князь Святослав та, за деякими свідченнями, Атіла. Звідси випливає факт, що саме половецьке трактування слова “козак” є найбільш правдоподібним, за яким, як вже зазначалося, можна було визначити головну відмінність воїна – косу та чуб.

Проте якщо питання походження слова “козак” неоднозначне, то питання походження власне козаків як окремої соціально-етнічної спільноти, ще складніше. Погляди дослідників та істориків досить сильно відрізняються. Як

наслідок, існує більше десяти різноманітних теорій походження козаків, які пропонують нам науковці. Розглянемо деякі з них:

1) **Захисна теорія** (найпоширеніша), за якою козаки з'явилися через необхідність захищатися від постійних спустошливих нападів татар.

2) **Класова теорія**, згідно з якою селяни захищалися від панівних класів, тікали від гніту, панщини та кримінальної відповідальності на вільні землі.

3) **Уходницька теорія**: деякі промисли називали уходницькими (рибалка, мисливство тощо) тому, що вони велися на вільних землях, куди уходили на сезон, а восени поверталися додому. Вочевидь багато селян залишалися на цих самих землях та продовжували жити на них.

4) **Боярська теорія**, відповідно до якої козаки сформувалися на основі руських бояр, котрих не взяли у шляхтичі, забрали землі і тому вони перебралися на прикордонні території.

5) **Автохтонна теорія** закладає, що козаки пішли від тієї частини людної Русі, яка втікала на прикордоння і яка зберегла і розвинула традиції вічової демократії, а тому згодом утворила окрему спільноту.

6) **Бродницька теорія**, за якою козаки пішли від бродників, жителів, які мешкали поблизу річок (Побужжя, Приазов'я, Нижнього Придніпров'я) у Київській Русі.

7) **Болохівська теорія**: у верхів'ях Південного Бугу була болохівська земля, жителі якої добровільно прийняли владу Золотої Орди. За цією теорією, козаки – нащадки таких колаборантів, які дорогою змішалися з татарами.

8) **Власне татарська теорія**, прихильники якої вважають, що козаки – це послов'янені кримські татари.

9) **Хозарська теорія**, виникнення якої спричинила фонетична схожість слів [хозари] / [козаки].

Теорій походження багато, і більшість із них доволі різні. Більшість із них не спростовані прихильниками інших теорій та мають місце й вагу у вивченні цього історичного питання.

Велику роль у дослідженні історії козацтва відіграли так звані козацькі літописи. Найвідоміші з тих, які дійшли до нашого часу, це "Літопис Самовидця", літопис української історії та історії козацтва Граб'янки Григорія Івановича, літопис Величка Самійла Васильовича [17; 18]. У цих джерелах докладно розповідається про воєнні події, основні битви козаків, "економічну, політичну і культурну характеристику країни, факти з історії Московського царства, Речі Посполитої, Угорського королівства і т. д." [10]. Отже, це дуже цінні матеріали для детального дослідження історії, культури, побуту козацтва.

У літописі Самовидця (імовірний автор – Роман Ракушка-Романовський), розповідається про події 1648–1702 років. Це був один із перших достовірних літописів першої половини ХІХ століття. У ньому докладно описані основні історичні епізоди нашої країни. Літопис Григорія Граб'янки, написаний в 1710 р., розповідає про події від виникнення козацтва до 1709 року. У роботі зібрано багато історичного підґрунтя для дослідження, зокрема "характеристики історичних діячів, описи подій – битв, повстань, змов тощо; окремі документи, тлумачення тих чи інших періодів життя України, яка надто далека від традиційної літописної форми" [10]. Літопис козацького канцеляриста Самійла Васильовича Величка – найбільший за обсягом історичний твір свого часу, надрукований у Києві 1848–1864 рр. У ньому розповідається про події 1648–1700 років. Унікальність цього монументального твору історико-мемуарної прози ХVІІ–ХVІІІ ст. полягає в тому, що це не тільки літопис, а й історичний, публіцистичний і художній твір [10].

Черпати інформацію про козаків можна і з усної народної творчості. Звичайно простий творчий український люд і саме козацтво оспівували різні моменти свого існування. Про вільний народ складали пісні, про них ходили легенди та перекази. Деяка фольклорна спадщина збереглася і до нашого часу. За допомогою неї сьогодні ми можемо дізнатися про реальне ставлення українського народу до козаків.

Окрім народної творчості, є ще й авторські твори. В епоху бароко набула популярності геральдична поезія. Це один із найпопулярніших літературних жанрів XVI–XVII століть. Його появу пов'язують з початком книгодрукування. На кириличних та латинських книгах кінця XVI – XVII століття, на титульній сторінці зображувався герб, що означав присвяту для певної родової друкарні. Геральдичні вірші – це вірші, зміст яких полягає в описі зображуваних елементів на тому самому гербі, що метафорично співвідносяться з тими чеснотами, якими автор наділяє власника герба або представників його роду. Як правило, об'єктами таких віршів були можновладці, представники шляхетських родів, власники та меценати друкарень, які власне і сприяли книгодрукуванню та, відповідно, геральдичним творам на свою честь. Одним із найвідоміших авторів геральдичної поезії був Герасим Смотрицький. У цьому жанрі також працювали “Даміан Наливайко, Андрій Скульський, Степан і Памва Беринди, Гавриїл Дорофієвич і Тарасій Земка, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Лазар Баранович та ін.” [11]. З часом через історичні та суспільно-політичні зміни геральдичні вірші витіснили панегірики, котрі не потребували обов'язкового опису герба. Панегіричні твори “змістили фокус уваги із уславлення персоналії, її шляхетності та меценатської діяльності на звеличування інших заслуг особи – захисту рідної землі, руської мови та православної віри”, тобто саме те, чим займалися козаки [12].

Не тільки література, але й інші види мистецтва допомагають знайомитися з історичним минулим козацтва. Так, наприклад, об'єктом дослідження можуть бути картини та малюнки. Нариси художника можуть передавати нам обставини історичних подій, побут, зовнішній вигляд людей певної епохи, їхні традиції та багато іншого. Одними з найвідоміших барокових майстрів були І. Руткович та Й. Кондзелевич. До відомих барокових картин належать: “Портрет Григорія Гамалії” (друг пол. XVII ст.); “Портрет Данила Єфремова Єфремовича, отамана війська донського (1752 р.); “Портрет Івана Сулими”; “Смерть Яна Ходкевича в Хотині” (1621 р.); “Розп'яття з лубенським полковником Леонтієм Свічкою”

(кінець 17 століття). Також однією із найпопулярніших картин на території України в XVII столітті, була картина бандуриста козака Мамає – одного із найпопулярніших фольклорних героїв, збірного образу козацтва. Художня робота багата на різні цікаві елементи, котрі розкривають певні аспекти життя козацтва. Так, наприклад, на ній зображено багато символів січовиків:

- **кобза**, що є символом національних традицій та співучої душі народу [13];
- **кінь**, що є символом війни, некерованого гніву та хоробрості;
- **дуб**, котрий символізує могутність та генетичну чистоту роду;

На картині зображені побутові речі, котрі відігравали певну роль у житті козаків, супроводжували їх традиції, були пов'язані з їхньою долею та смертю. Сюди можна віднести спис з прапором, штоф та чарку; спис ставили на місці поховання, штоф і чарку клали в могилу – вони нагадували про скороминущість життя та козацьку долю, в якій загроза смерті в бою була повсякденною реальністю. Навіть проста картина та її автор можуть через сотню років ділитися з нащадками культурою та традиціями своїх сучасників.

Тож досліджувати історію козацтва можна за допомогою різних джерел, таких як козацькі літописи, усна народна творчість, геральдична поезія, за допомогою інших видів мистецтва, наприклад, живопису. Ці джерела містять цінну інформацію про воєнні події, політичні та культурні особливості, побут і традиції козаків. Вони дозволяють детально та всебічно зрозуміти історичне минуле козацтва та його внесок у захист рідної землі, мови, віри. Вивчення козацтва є важливою частиною української історії та культури, і ці джерела необхідні для збереження та популяризації цієї багатой спадщини.

1.3. Образ воїна-козака в лінгвокультурному просторі

Образ воїна був поширений у літературі всього світу. Так, у європейській літературі одним із найпопулярніших був образ лицаря. Після смерті феодала вся його спадщина переходила старшому сину, молодші ж сини, як правило, обирали шлях лицарства. Вони були потужною ударною силою, брали участь у хрестових походах, були на службі у могутніх феодалів та священників. З часом лицарі організувалися у розгалужений лицарський стан та сформували власний кодекс честі й доблесті, що відзначався “справжньою гуманністю й благородством; лицар давав урочисту клятву бути стійким і мужнім, чесним і справедливим, добрим і щедрим, захищати усіх слабких та беззахисних [2]. Саме такий романтичний лицарський образ створювали та поширювали придворні поети та самі лицарські романісти. Проте на практиці все було не так однозначно. У лицарських колах досить часто порушувався кодекс честі та часто діяв в протилежну сторону. Тому варто завжди враховувати, що літературний образ з певних причин може досить сильно відрізнятись від реального прототипу. Звичайно, така неоднозначність була не лише в європейській творчості. Це властиво абсолютно всім культурам інших частин світу.

З часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави до нас дійшло небагато інформації про образ воїна тих часів. Звичайно, книгодрукування тоді не було, а писемних пам'яток збереглося мало. За часів Київської Русі військо князя називалося дружиною. Воно поділялося на старійшу і молодшу дружину. До старійшої входили так звані бояри. Політична діяльність бояр досить широко висвітлена в давніх текстах, але при цьому, літописці майже не вдавалися до оцінки їхніх моральних якостей. Проте дещо про їхній образ в літературних пам'ятках ми все ж таки можемо знати. Межжеріна Г. В. у праці “Мовна картина світу часів Київської Русі: соціально-етичний портрет воїна” зазначала, що “часто на позначення бояр використовується слово *хърабърьми* у літописах”, “Хвалебні епітети-означення *чьстьньми* і *хърабърьми* містяться в портретах воєвод Домаша і Кербета в Новгородському”, “Портрети утворені за допомогою

іменника *хърабъръ* і прикметників *добрыи, славъныи, оудалыи, хърабърыи*. Для прославлення Добрині (Добриня Золотий Пояс), Олександра Поповича і його слуги Торопа, які служили в дружині кн. Костянтина Всеволодовича Ростовського” [14]. Отже, можна дійти висновку, що образ воїна за часів Київської Русі, як правило, романтизувався та наділявся найкращими якостями.

У цілому образ воїна в літературі різних культур та різних народів завжди постає приблизно однаково. На позначення використовуються позитивні епітети, наприклад: *мужній, хоробрий, чесний, самовідданий* і т. д. Воїн – захисник народу. Він захищає слабких від ворогів, а отже, в очах простого народу він не може асоціюватися з негативом. Козаки теж були захисниками. Вони захищали народ від релігійного гніту, від нападів татар, відстоювали права на визнання власної нації. Як вже зазначалося вище, козак носив чуб, що був символом воїна. Спочатку зовні січовики майже не відрізнялися від простих селян, лише після походів вони одягали трофейне вбрання. Пізніше поширеним став каптан нижче колін, з великою кількістю гудзиків і м’яким поясом, до якого з лівого боку чіплялася шабля. Обов’язковими елементами були підшита хутром шапка, а також шаровари та чоботи.

Багато селян тікало на Січ, і через постійну потребу у людях козаки їх приймали. Основні вимоги для прийняття в січовики були такі: бути вільною і незалежною людиною, розмовляти українською мовою, сповідувати православну віру, пройти військове навчання. Саме тому кожен козак володів бойовим ремеслом та сповідував філософію свободи. Честь і воля для козаків були вищими за життя. “Козаки дуже міцні тілом, легко зносять спеку і холод, голод і спрагу. На війні витривалі, хоробрі, а навіть легковажні, бо не цінять свого життя” [5]. Про вдачу та гонор козаків складали легенди. Вони справляли враження веселих шибайголів. Часто козакам приписують любов до алкоголю. Проте під час війни у війську панувала сувора дисципліна. Не можна було пити, хоч навіть і тоді цього придержувалися не завжди. За пияцтво прив’язували до гармати або били киями, а за значніші проступки могли навіть приректи на смертну кару. Гарне почуття гумору завжди супроводжувало козаків, і вони були не проти жартувати навіть зі смертю. Яскравим прикладом кмітливості,

зухвалості й безстрашності козаків є “Лист запорожців турецькому султанові”. У відповідь на погрози від очільника могутньої Османської імперії вони написали наступні слова: “Ти – шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш, самого Люцифера внук. Який ти в дідька лицар, коли не вмієш голим гузном їжака забити?! Не годен ти синів християнських під собою мати! Вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, олександрійський козолуп, Великого і Малого Єгипту свинар, вірменська свиня, подільський кат, московський злодій, самого гаспида байстрюк, бо дідько втисся твоїй матері, усього світу й півсвіту блазень, а в нашого Бога найостанніший дурень. Тебе самого і твого війська ми не боїмось – землею і водою будемо битися з тобою, нехристе проклятий! Так тобі козаки відповідають. Числа не знаємо, бо календаря не маємо, місяць у небі, рік у книзі, а день такий у нас, як і в вас – поцілуй у голе гузно кожного з нас..”. Цей лист – унікальний історичний документ не лише України, а й всього європейського континенту. За деякими свідченнями, “німецький варіант листа активно поширювався австрійським командуванням серед власних військ під час битви за Відень у 1683 році” [18].

Проте кмітливість вільних людей виявлялася не лише у філігранних образах, спрямованих на Мехмеда IV. Козаки були природженими воїнами та стратегами. Їхні унікальні методи ведення бою допомагали вигравати навіть у битвах із численною перевагою ворога. Так, наприклад, вони вперше у світі використали метод окопів, який виявився надійнішим методом захисту, ніж класичні важкі панцир та кольчуга. Козацька піхота відзначалася майстерністю та була однією із найдосконаліших у світі. Не давали спокою вони своїм ворогам і у морі. Січовики використовували унікальні на ті часи підводні човни, що ефективно проявляли себе в боях. Турецький історик XVII століття Найма писав: “Немає на світі людей, які б найменше дбали про своє життя і менше боялися смерті. Ці сіромахи, завдяки своїй хоробрості та вправності в морських боях не мають собі рівних в усьому світі” [25].

Проте, як і у випадку з лицарством, з козацтвом також не може бути все однозначно позитивно. У свій розквіт Запорозьке військо досягало кількох сотень тисяч воїнів і, зрозуміло, що серед них були й ті, що негативно впливали

на образ козака. Серед основних гріхів козацтва варто виділити: пияцтво, розпусту, грабунок і вбивство.

Деякі січовики не відповідали чеснотам християнських традицій “Але як далеко суть отмінные теперешнихъ временъ войнове христїанскїе отъ давныхъ! Бо передъ тымъ войнове христїанскїе выправуючися на войну, не тылко до молитов Іерейскихъ удавалися, але й радилися ихъ что за поступокъ военный будетъ? Чи щасливый чи нещасливый? А теперъ есть много такихъ межи войнами христїанскими, же гды на пути въ тягненню споткають якого духовного человека, то за нещастя собі почитають” [18]. Не всі козаки нехтували своїм життям та першим пріоритетом обирали славу та волю. Були серед них і такі, що боялися воювати та уникали служби. Вони не хотіли виконувати свої обов’язки, але бажали користуватися привілеями військового стану “есть такихъ не мало воиновъ й въ нашихъ войскахъ христїанскихъ которые собі сїе слово кріпокъ ради приписують, але оное слово, на бранехъ, южь приписати собі не могутъ. Чи маложъ албовімъ такихъ есть межи людми войсковыми, которїи въ дому зостаючи при покою, при всякихъ достаткахъ, за кріпкихъ й мужественныхъ себе почитають Рицеровъ; а гды якїй непрїятель на отчизну наступуетъ зъ войскомъ, а Гетманъ приказуете йти до войска; ажъ они немощни” [18]. Для європейських армій того часу було поширене явище дезертирства. Не виключенням стало і козацьке військо. Утікачі не витримували сурових умов існування на Січі й не зважаючи на сурові покарання, серед яких могла бути навіть смертна кара, намагалися покинути військо.

Багато козаків дбали лише про здобич та власну наживу, а не про духовні цінності, й при цьому уникали активних бойових дій: “Чи маложъ есть й такихъ воиновъ, которымъ гды назначить Гетманъ йти въ чату для якої здобычи, то крепцы; а гды въ чоло зъ непрїятелемъ поткаться кажетъ, то немощны. Гды достати языка зъ обозу непрїятелскаго, то немощны, а кгда достати языка якого зъ обору, то крепцы” [18].

Отже, питання образу козацтва не є цілком однозначним, що і підштовхнуло нас до написання цієї роботи. У наступному розділі розберемо структурно-семантичні та функційні особливості мовних одиниць, які вербалізують образ козака в українській бароковій поезії.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

Епоха бароко зародилася у Європі внаслідок кризи ідей Відродження. Численні наукові відкриття та глобальні зміни у світі сприяли переміні поглядів на життя та світосприйняття митців і звичайних людей. Основними ознаками культури бароко стали – парадність, урочистість, пишність, динамічність.

Для України ця епоха напряду асоціюється з козацтвом, оскільки охоплювала межі зародження, розвитку та падіння цього суспільного стану. Багато питань стосовно козацтва, в тому числі й історичних є досить неоднозначними, наприклад, питання походження та етимології слова *козак*. Тривають дискусії щодо теорій походження козацтва як окремої етнічної спільноти. Вивченням феномену запорожців займався не один спеціаліст, а отже, думок та поглядів на те чи інше питання є немало та всі вони розходяться між собою.

Загалом образ воїна був поширений у більшості світових культур та народів, він висвітлювався переважно з позитивної сторони, оскільки асоціювався із захисником та уособленням найвищих чеснот. Проте не завжди образ воїна-козака поставав однозначно. Це був великий суспільний стан, серед якого звичайно був відсоток людей, які могли негативно вплинути на репутацію козацтва.

Джерела для дослідження образу козацтва можуть бути різноманітними. Це козацькі літописи, історичні документи, у яких описані події пов'язані із

запорожцями. Крім історичних текстів, підґрунтям для дослідження можуть бути також фольклор, мистецтво, живопис, архітектура, у яких висвітлені певні аспекти побутового життя козаків, а також їхні звичаї, обряди та вірування. Важливим джерелом для дослідження мовного образу козацтва є художні твори різних жанрів. У нашій роботі звертаємося до дослідження мовного образу козацтва крізь призму української барокової поезії .

РОЗДІЛ 2

ОБРАЗ КОЗАЦТВА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ

2.1. Епітетна характеристика козацтва

У цілому епітетні характеристики на позначення образу козацтва в українській бароковій поезії важко назвати різноманітними. Як правило, козак постає в образі воїна, який відважно захищає свою віру й батьківщину. До найчастотніших епітетів належать такі лексеми:

- **хоробрий:** *“військо хоробре і вірну душу має”¹, “Гетманов и войско храбро прогоняху, ГдѢ воинство хлопами запомнили звати”;*
- **славний:** *“Славное войско годно такого гетмана”, “Дарма, лицарю славний, ти з того фрасуєш, жени турка геть з краю, в лісах зазимуєш!”;*
- **непереможний / непобіжденний:** *“Зри убо, коль єст храбра и непобѣжденна / Козацка в войнѢ сила тверда, мужественна”, “Богдан Хмельницький се ізбранный / Воїн в Росії славний, непобіжденний”;*
- **відважний:** *“Тепер Запорозькоє Войсько одважно ставаєт”, “Козак, нѢ маючи нѢ зброй, нѢ шишака, Стигаєт татар одважно”;*
- **мужній / мужественний:** *“Ничтоже прѢуспеет Хмелницкий из ханом к тому и князь Кгалицин готовый ко бран[и], з мужественный воинством I грядет на поганы”, “Грізний і мужній, мов Марс, нащадок богині Белони, Фенікс героїв – Богдан – слава, і гордість, і честь”.*

¹ Ілюстративний матеріал подаємо за збірниками української поезії кінця XVI – середини XVII століть [29; 30].

Наведені епітети, на нашу думку, окрім створення позитивної характеристики, є також своєрідним маркером, що має на меті підкреслити належність козаків до “свого світу”, який має визначену систему цінностей.

Цікаво, що на позначення рядових козаків використовуються художні засоби, які визначають передусім їхні фізичні здібності, зокрема силу, мужність “...*войско годно такого гетмана, / Который пилне стерег чести своего пана. / УмѢл мудре тымъ силным войском керовати*”. Водночас епітети на позначення козацької старшини більше характеризують їхні інтелектуальні й морально-етичні якості, що часто виражається за допомогою епітета **мудрий**: “*Мудрий, благословенний Богдан, поміж козаків наймудріший*”, “*Світлий наш гетьман Богдан, мудрий, хоробрий козак...*”, “*Зацного Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця*”.

Для козаків влада була не чимось, що належало одній особі чи інституції, а скоріше розподілялася між людьми. Вони вірили в децентралізовану форму влади, де кожна особа мала право голосу в процесі прийняття рішень. Це знайшло відображення в козацькій політичній системі, яка була організована навколо демократичних зборів під назвою Рада. Можливо, саме тому на позначення образу козацької старшини використовуються більше епітетів, що підкреслюють їхній моральний та інтелектуальний потенціал, оскільки вони отримували свою посаду не фізичним насильницьким шляхом, а заслуживши довіру від інших запорожців. Скоріш за все, козаки вважали, що справжнім ватажком є той, кого обирає народ і хто дбає про його інтереси.

Підкреслюється важливість і статусність старшини як перед самими козаками, так і перед представниками інших суспільних верств. Це в текстах також виражається лексемами, зокрема, релігійної семантики, яка тісно пов’язана з козацтвом. Так, наприклад, гетьмана Богдана Хмельницького в одній із поезій називають **богом даний**: “*Щоб ім'я наше пропало, / Если б Богдан, муж избранний, / Не був од бога нам даний*”. В українській бароковій поезії автори залучають культурні аспекти інших народів, наприклад давньоримську міфологію: “*Грізний і мужній, мов Марс, / нащадок богині Белони*”. Тут Богдан

Хмельницький порівнюється з богами війн і наче сам ототожнюється з божеством війни. Це умілий прийом, який гіперболізує та уславлює сильні сторони гетьмана, з одного боку, і засвідчує високий рівень культури й обізнаність з античною спадщиною автора вірша, з другого боку.

У цілому саме Богдана Хмельницького можна назвати найпопулярнішим представником козацтва, образ якого є дуже поширеним в українській бароковій поезії, залученій до аналізу. Його ім'я та згадки про нього фігурують у текстах частіше за інших представників козацької старшини. Можливо, це пов'язано з добою написання творів: їхні автори жили під час або після Національно-визвольної війни, яку по праву можна назвати найвидатнішою подією в історії козацтва. Проте в проаналізованій літературі траплялися й імена інших представників козацького устрою, зокрема *Петро Дорошенко*, *Іван Брюховецький*, *Яків Корицький*, *Іван Самойлович*, *Петро Конашевич Сагайдачний* та інші.

Цікаво, що означальний простір цих мовообразів часто містить епітет **ясновельможний**, що має на меті підкреслити статусність особи, адже подібний епітет міг використовуватися при зверненні до знаті чи королів. У Академічному тлумачному словнику української мови йдеться про те, що слово “ясновельможний” використовувалося як почесно-шанобливе найменування лише на позначення польських панів і українських гетьманів [7:657]. Це також свідчить про певну привілейованість козаків над іншими суспільними станами, принаймні на території тогочасної Польщі та України. У цілому саме реєстрове козацтво можна певним чином порівняти з лицарями середньовічної Європи, які також мали певні привілеї за службу: *“Абысте въ вѢрѢ своѣй святой моцно трѣвали / И вѢрность кролю пану въ всем заховали, / За которую волность вам єсть дарована, / Же проч самого кроля не маєте пана. / От вшеляких податков и судов волными / Єстесте заслугами своими годными”*.

Археолог Леонід Залізняк у праці "Нариси стародавньої історії України", описуючи козацтво, зазначає, що "з лицарством Європи козацтво зв'язують:

сімейно-родинний принцип організації братства (побратимство, рівність, демократизм); морально-етичний лицарський кодекс поведінки (високий соціальний статус свободи, мужності, війни, відданості товариству і, навпаки, низький соціальний статус мирної праці, спокійного життя, як і життя взагалі); інститут кобзарів-труверів, спеціальна підготовка молоді, специфічне відношення до жінки, аскетизм, релігійність, колективне землеволодіння, культ Покрови. Давніми елементами лицарської культури, що сягають корінням у IV–III тис. до н. е. і простежуються також у козаків, є культ меча, коня, бойового пояса, червоного кольору, ритуальний зв'язок між битвою та бенкетом і т. д.” [26].

Слово “ясновельможний” походить від польського “jaśnie wielmożny”, що буквально перекладається, як “ваша світлість” [7:657]. Наводимо цитати зі згадками та описом запорозької старшини: *“Єдиним албовѢм крестом значне розширяєш / честь божескую, а другим – врагов устрашаєш / Тебе, яко патрон твой, вожд, ясневелможній / малоросійській гетмане, чулій, осторожній* (із “Вірші до Івана Самойловича”. Івана Величковського).

Поміж іншим, в останній цитаті Івана Самойловича автор називає *“малоросійській гетмане”*. Цікаво, що подібних вказівок на етнічну приналежність козаків майже немає на сторінках вітчизняної барокової поезії. Поодинокі згадки можна знайти про Україну та приналежність до української нації: *“Украина тымъ войскомъ вѣцале зоставаєт. А где запорозцовъ нѢт, татаринъ впадаєт”*. Також, наприклад, серед усієї проаналізованої літератури не вдалося знайти жодної цитати, яка б пов'язувала козаків зі слов'янами чи слов'янським народом. Це може свідчити про те, що для козацького устрою була більш важлива боротьба за християнські цінності й вони в першу чергу ідентифікували себе як християни. Окрім того, важливою в цьому контексті є постаті авторів віршів, які дуже часто представляли православну верхівку тогочасного суспільства, а отже, й у творах акцентували передусім на релігійну ідентичність і християнську місію козаків.

Козацька старшина часто фігурує в барокових поетичних текстах жанру епітафія та панегірик. Епітафія – це літературний твір, написаний у зв'язку зі смертю чи втратою кого-небудь, у якому оспівуються позитивні характеристики померлого. Панегірик – поетичний жанр, притаманною ознакою якого є захоплена похвала та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. Зрозуміло, що враховуючи особливості жанру таких творів, їхні дійові особи чи ті, кому присвячені ці вірші, навряд чи могли бути висвітлені з негативної сторони [27:175].

Варто врахувати, що епітети на позначення козацтва переважно позитивні, бо автори поезії мали спільні інтереси з козаками. Осередком освіти та писемності доби раннього і зрілого бароко була церква, відповідно дуже часто авторами цих текстів могли бути діячі православної церкви, а запорожці, у свою чергу, були захисниками віри від іноземних загарбників. З огляду на це цілком логічно, що в українських барокових текстах мало негативних характеристик січовиків. Можемо припустити, що в іноземних, зокрема польських, московських чи турецьких, джерелах, які репрезентують образ козаків-завойовників, репертуар типових епітетних характеристик на позначення козацтва є ширшим і не таким однозначним з точки зору ціннісної шкали. В усебічному дослідженні таких джерел, аналізі різних за ціннісною семантикою мовних одиниць, що вербалізують образ українського козацтва, вбачаємо перспективу подальшого дослідження.

Негативних характеристик січовиків в українських текстах епохи бароко дійсно дуже мало, але все ж вони трапляються. Так, наприклад, у “Пасквілі на Івана Самойловича” анонімний автор описує гетьмана Війська Запорізького не як лідера, а як зневажливу, горду та зрадливу особу: *“Ей, Іване, поповичу, гетьмане, / Чому ти так пустив себе в недбаннє? / Ой був єси спершу добрим всім паном, / По том єси зостав гордим всім станом”, “Ти, Іване, хотів єси всіх міти / В своєм страху і сурово владіти, / Леч на тебе бог попустив потвар недругом / З подначальних, же ти їм був лих кругом.”*. Така негативна

характеристика перш за все пов'язана з досить суперечливою політикою, яку вів Самойлович. Доктор історичних наук Валерій Солій зазначав, що “В багатьох працях з історії України Самойлович згадується переважно в плані негативному як деспот і користолюбець”, тому гетьман дійсно є досить неоднозначною постаттю [3]. Варто зазначити, що пасквіль – це твір, що містить карикатурні спотворення, наклеп і злісні нападки, мета яких образити і скомпрометувати особу, тому про об'єктивність написаного дуже важко судити, враховуючи, що автор твору анонімний [29].

Помітно також зменшення авторитетності козаків унаслідок послаблення як соціального, так і воєнного устрою в другій половині XVII століття, що також відобразилося на сторінках барокових текстів: *“Ах, Українонько, бідна годинонька тепер твоя / Згинули козаки, добрії юнаки, ах, кров моя. / Колись татарському народу дикому страх був козак. / Ах, тепер страх новий нашому людові — кримський сайдак.”* Проте і тут січовики не постають однозначно з негативної сторони, а на їх позначення продовжують використовувати такі епітети як *добрії, смілі*.

Загалом епітетні характеристики козаків є цінним фрагментом мовної картини світу в українській бароковій поезії, оскільки відображають суспільні цінності та уявлення аналізованої епохи.

2.2. Мовний образ козацтва крізь призму атрибутів

У барокових текстах функціонують лексеми на позначення атрибутів, що пов'язані з образом козаків і в поетичних текстах мають певну частотність уживання. До атрибутів відносимо такі словесні образи, які постійно або часто

перебувають в семантичному полі образу козацтва. Ці одиниці умовно поділяємо на дві групи:

- слова, що виражають абстрактні поняття;
- лексеми, що позначають конкретні предмети.

1) **Абстрактні поняття** зазвичай належать до семантичної групи морально-етичних і релігійних характеристик козаків.

Одними з найчастотніших понять, що тісно асоціюються з козацтвом у бароковій літературі, є Бог і віра: *“Петр Конашевич, ранний в войні, для вольности... Віри богу, і кролю, і войську доховав, / І умер, боронячи мира ойчистого”*, *“Україну безкраю з усім християнством покладемо під меч твій, під місяця ноги”*, *“Честь богу, хвала, навіки слава Войську Дніпровому, же з божой ласки загнало ляшки ку порту Вісляному, а віра святая вцалє зостала – добрая новина!”*.

Віра була надзвичайно важливим компонентом світогляду спочатку для середньовічного, а потім і для ранньомодерного суспільства. Характеризуючи систему цінностей, яка об’єднувала козаків як спільноту, П. Сас зазначає: *“Морально вартісною чеснотою визнавалося служіння високим ідеалам: боротьбі проти "ворогів Святого Хреста", захисту вітчизни, обороні православної віри, служінню монархам”* [31]. Отже, берегти віру було одним із головних завдань Війська Запорізького: *“Віри бронь козак на дол хрест тут ограждаєт”*, *“Кгда ж за вЪру готов єсть правый христіанин Умирати, а не дасть ся привести до новин”*. А віра й Бог відповідно оберігали козаків: *“В неділю вночі, Бог на помочі, Будем ся перебивати”*, *“Хрест Христов – певна зброя зупорних для брані”*, *“Продкове бовѣм ваши, кгда вЪру, якъ тарч, держали, неприятели дому ихъ завше предъ ними дрыжали”*.

Надзвичайно важливими і невіддільними атрибутами козащини є поняття волі і вольності: *“Щедрий душею Богдан, що Марс його виховав грізний, / Волю жадану приніс, шляхту прокляту розбив”*, *“Войско запорозкое волности набыло / Тым, же вЪрне ойчизнѢ и кролюм служило”*. Цікаво, що з двох синонімічних

понять – свободи й волі – саме лексема *воля* частіше вживається в українській бароковій поезії, особливо для характеристики козацького устрою. Зауважмо, що первісне значення лексеми *свобода* було таке: “інд. євр. корінь *sve-bho, а *sve – свій, перше значення: свої, родичі, соплеменники. Своб-ода – слово збірного значення – сукупність родом живучих своїх, родичів” [31]. Значення “воля” – вторинне. Окрім того, ”свободою” також називали “поселення жителів, яких на певний строк звільнювали від феодалних повинностей” [7:234]. Козаки прийшли на “вільні землі”, щоб уникнути феодалного гніту, самостійно здобули волю, свободу та утворили власний суспільний клас. Вони захищали свою волю кров’ю, бо вона була для них одним із найцінніших орієнтирів: *“Золотая волность, так еи называют, / Доступити еи всть пилне ся старают. / Леч она не каждому может быти дана, / Толко тым, што боронят ойчизны и пана. / Мензством еи рыцерь в войнах доступуют. / Не грошми, але кровю ся еи докупуют”*. Як зазначає Л. Ушкалов, “свободу тогочасні українські автори трактували перш за все як “золоту вольність” (“aurea libertas”), “złota wolność”. Це зумовлено впливом ідеології “сарматизму”, адже ідея “золотої вольності” становила серцевину політичного устрою Речі Посполитої, згідно з яким шляхта мала численні права та привілеї [31].

Одним із визначальних концептів староукраїнської картини світу є слава, яка набувала в поезії релігійного або світського вимірів. Останній якраз і функціонував на позначення образу козаків: *“Отвернул нас от невѣрных жидов. / А наш правдивый Христос. / Троице святая, слава тобі”, “Бо его слава въ многих краях земных слыла...”*. Тріада *честь – хвала – слава* становить один із обов’язкових елементів барокових текстів, що є продовженням середньовічних традицій: *“Честь богу, хвала, навіки слава Войську Дніпровому”, “Ей, браття козаки, Славнії юнаки, коли час, поправмося! Мати Україна козацького сина на славу породила”*. Як зазначають В. Колесов та Н. Кара, названі іменники “виражали в найдавніших слов’янських текстах найвищу оцінку діяльності або були атрибутами вищої влади чи сили” [27:9]. Це повсякчас засвідчують і

барокові тексти, у яких слава є неодмінним атрибутом козаків: *“Несмертелнои славы достойный гетмане, Твоя слава въ молчаню нѣгды не зостане”* (нісмертельної слави достойний гетьмане твоя слава в молчанію нігде не зостане. *Честь – хвала – слава* мають синонімічне значення, проте “У ряді досліджень з давньоруських перекладів відзначається варіантність слів *слава* і *хвала*, яким перекладається одне і те саме слово грецькою мовою... У той час як *честь* у найдавніших перекладах ніколи не варіюється з двома іншими словами” [6:9]. Також В. Колесов та Н. Кара вказують на те, що *честь* і *слава* протиставлялися за різними семантичними ознаками. Лексема *слава* у давньослов’янських текстах використовувалося з іншими лексичними одиницями на позначення “духовного, небесного, вічного”, в той час, як *честь* - на позначення “матеріального, земного, тимчасового” [6:10]. Це певним чином відображається і у барокових текстах: *“Войско годно такого гетмана, / Который пилне стерег чести своего пана”*.

2) Лексичні одиниці на позначення атрибутів матеріального, фізичного життя козаків, як правило, стосуються військової сфери:

- **меч, лук, стріли:** *“Глянь, обернися, стань, задивися, котрий воюєш Луком, стрілами, порохом, кулями і мечем ширмуєш!”*, *“Виговський, завше, знать, із лука стріляєт”*, *“Скрушить лук ваш, напнутий на край християнський / Християнин осилить нахід басурманський, / Сильних лук переможе і, руки до бога”*;

- **рушниця, куля, порох:** *“По сей бік став; З гармат та з рушниць по гетьмані стріляти почав”*, *“Кулями и гранатами тых гостей частуют, / чesого сут[ь] достойны, тѣм і привѣтствуют”*;

- **кінь, гармата:** *“Ти коні маєш, гармати маєш...”*, *“Сидить козак на конику, / Сам собі приспіває: “Ой ти коню ж мій, коню, Та ти, коню вороненький...”*;

- *мед-горілка, мед-вино*: “*А ставиш собі станом, Пушкаря обликав, / Іди ізо мною мед-горілку пити, / Козаків лічити*”, “*То Виговський мед-вино п’є, волосся скубе*”.

Як зазначалося вище, січовики не вживали алкоголю напередодні та під час воєнних кампаній чи битв. Це суперечило їхнім правилам і всіх, хто їх не дотримувався, суворо карали. До того ж контекст про Виговського взятий із сатиричного вірша, де автор описує гетьмана та козаків не з найкращої сторони, що ще раз є підтвердженням реального ставлення козаків до алкоголю. Проте з проаналізованої поезії можна припустити, що у вільний час козаки все ж не відмовляли собі у випивці: “*Куплю тобі горнець меду і горілки кварт[у]. / Гуляй, гуляй, дівчинонько, не дай се зводити, / Козак дума, зведе з ума, не буде любити.*”. Проте це може бути пов’язано з ритуальним зв’язком між битвою та банкетом, що є давньою культурною та соціальною практикою, яка спостерігалася не лише серед козацького стану, а й в багатьох інших культурах. Бенкет служив способом відзначення перемог, вшанування воїнів, які билися в боях, і встановлення соціальних ієрархій. Це можна простежити з давніх часів, коли битви часто велися за ресурси, землю та владу. У багатьох культурах переможці битв влаштовували бенкет, що служило способом відзначення пам’яті та вшанування воїнів, які в ній билися. Цей зв’язок підкріплювався вірою в те, що в баталіях беруть участь боги або божественні сили. У багатьох стародавніх культурах вірили, що результат битви визначали боги, а переможців вважали обраними богами. Бенкет служив способом вшанування богів і подяки за їх ласку.

Окрім святкування перемог, пир також використовувався для встановлення соціальних ієрархій, адже їх часто влаштовували могутні правителі чи вельможі й вони служили способом демонстрації свого багатства та статусу. Їжа, напої та розваги на цих бенкетах часто сприймалися як символи влади та привілеїв. Як зазначає у книзі “Історичні витоки українського лицарства” історик Ю. С. Фігурний “Традиційні ритуальний зв’язок між банкетом і битвою, притаманний українському козацтву, є однією зі складових частин

індоєвропейського мілітарного культурного комплексу воїнів-професіоналів” [8].

Часто козацькі військові атрибути, за зрозумілих історичних причин, переплітаються з турецькими атрибутивними характеристиками. Так, наприклад, можна знайти згадку про *бахмата* - породу коней, якими користувалися татари і яких в Україні вважали також турецькими: *“Пишов йшов козак битись – з битви на бахматі”*. Або ж є згадки про *шишак* - металевий шолом з вістрям: *“Козак, нѢ маючи нѢ зброй, нѢ шишака, Стигаєт татар, бы могл допасти лошака.”*. Цей військовий атрибут використовувався в деяких країнах Європи, у східних народів і навіть у Русі, проте деякі дослідники, наприклад професор Є. Онацький, вважають, що прототип шишака перекочував саме від монголо-татар.

До групи лексем, що позначають конкретні предмети, відносимо також атрибути козацької старшини, які називалися клейнодами. Клейноди – це відзнаки, атрибути і символи військової та цивільної влади й окремих військових і цивільних урядів. Слово “клейнод” походить від німецького Kleinod – “скарб, невелика коштовна річ”, утворене від Klein + od(oti). Ці відзнаки поширилися спочатку у Священній Римській імперії, а потім у країнах Південно-Східної Європи як особливий знак влади. Подібні козацькі відзнаки були поширені в Україні у XV – XVIII століттях. До них, окрім булави, належали бунчук, каламар, печатка, литаври, сурми, пернач, корогва та інші [29].

На жаль, згадок про зазначені клейноди у бароковій поезії вдалося знайти мало. В аналізованих текстах фіксуємо лексеми на позначення корогви і булави: *“Же за послуги кроль єму даруєт і в руки булаву – значить звитязства, до рук і корогов – знак певний звитязства”*. Академічний словник української мови визначає термін “корогва” як старовинний бойовий прапор, що був поширений серед слов'янських народів, символ влади гетьмана України, кошового отамана Запорозької Січі, полковника, сотника [7:295]. На жаль, точне походження цього слова невідоме, існує лише декілька припущень, що “корогва” походить від тюркської мови, за іншою теорією - від германської hrungo, що споріднене з

готським hrugga (“посох”, “палиця”) [12]. У текстах фіксуємо різні форми слова “корогва” та “хорогва”: “...Хорогви звияет, Як шаблі, так мечі Ломиться і луки, Ніхто не устоїть, Убогий, багатий”.

Лексеми на позначення булави відтворені у тексті трохи більшою мірою: “Тепер в собі маєш, коли оглядаєш в руках булаву зацного Богдана...”, “Учиниж, боже, усім нам гоже, аби булавою Войсько твоє славно всьому світу явно за його головою!”, “Окрутне-м забитий! / Ніхто ся з нас смерті / Царська корона / Гетьманська булава”. Булава, мабуть, найвідоміший символ влади Війська Запорозького, проте далеко не унікальний для козацького устрою. Її використовували як клейнод та озброєння інші народи, у тому числі поляки й татари. Як холодна ударна зброя вона розвинулася ще з пізнього палеоліту. Слово “булава” має, можливо, слов'янські витоки і похідне на -ava (-av') від слов. *bula “шишка”. Зазначається у старопольських та східнослов'янських джерелах з кінця XV століття, також відомий половецький bulav' зброя для биття, кийка [12].

Отже, віра, воля і свобода є неодмінними атрибутами козацтва, так само як Бог і релігія. Поняття слави також відіграє значну роль у бароковій літературі й часто вживається для опису козацтва. Більшість лексичних одиниць типово пов'язані з військовою сферою та використовуються для зображення козацтва як сильної, могутньої та незалежної спільноти. Загалом це дає нам розуміння мови та цінностей української барокової літератури та того, як вона репрезентує образ козацтва.

2.3. Предикативні характеристики мовного образу козацтва

Аналізуючи образ козаків, звертаємо увагу на предикативні характеристики, уживані в бароковій поезії. Вони тісно пов'язані з атрибутивними характеристиками й іноді можуть переплітатися.

Предикати, уживані на позначення процесуальних характеристик козаків, можна умовно поділити на дві групи:

- дієслова, семантика яких пов'язана з війною, військовою справою, служінням;

- дієслова, що мають семантику, пов'язану із захистом віри й вітчизни від загарбників.

У першій групі, зокрема, виділяємо такі лексеми, як **воювати** (“Тим мечом козаки воєвали”), **наступати**, **штурмувати** (“Хан і Хміль з козаками зрана штурму[ю]т і наступа[у]ють”).

Українське козацтво відзначалося своєю запеклою волелюбністю, тому детальніше звернемо увагу на предикат **любити війну** (“Козаки войну любят”), яка містить, здавалося б, у собі несумісні поняття. Їхнє ставлення до війни було сформоване глибоко вкоріненою вірою у захист своєї незалежності, навіть якщо це означало пожертвувати своїм життям. Козацькі стратегічні та військові навички були доповнені їхньою глибокою любов'ю до свободи, через яку вони були готові ризикнути всім, щоб зберегти свою незалежність: “Кто бовѣм за ойчизну не хочет вмирати, / Тот потом зъ ойчизною мусить погибати.”. Визначальною рисою ставлення козаків до війни була перевага смерті перед рабством. Вони радше помруть у боротьбі, ніж підкоряться ворогам і стануть рабами: “Смерть поднятъ, бы ойчизна толко была въ цѣлѣ. / Кгда жъ лепѣй ест стратити живот за ойчизну, / Нѣжли неприятелю достать ся въ коризну.”. Це свідчить про рішучість козацтва зберегти свою незалежність і готовність заплатити найвищу ціну за досягнення цієї мети.

До другої групи предикативних характеристик належать дієслова, що мають семантику, пов'язану із захистом вітчизни й віри від загарбників. Це, зокрема, такі лексеми як, *захистити* (“*Мужній, незламний герой багатостраждальну отчизну від ворогів захистив*”), *боронити* (“*Они ойчизнѢ нашей суть обороною, от татар поганых и турков заслоною*”). До цієї ж умовної групи можна віднести і лексему *служити* (“*Рыцар который ото готов ойчизнѢ служить, / за волность єї и свой живот положить.*”).

Служіння було основною цінністю в козацькій культурі і від усіх членів громади очікувалося вірне та віддане служіння своїй вітчизні, вірі та Богу. Це, знову ж таки, співвідноситься з середньовічною лицарською культурою. Дослідник О. Моця зазначає: “Так (як лицарів) сприймали козаків і іноземні володарі. Зокрема, король Ян II Казимир видав універсал до Війська Запорозького про збереження його давніх “лицарських прав”, а також “...у листах до польських королів, які завірялися військовою печаткою, саме військо звичайно називалося “Військом Запорозьким”, але часто вживались і назви “лицарство запорозьке”, “лицарство Війська Запорозького” [19]. Козаки сприймали свою службу як засіб забезпечення своєї незалежності та захисту свого побуту: “*Они ойчизнѢ нашей суть обороною, / От татар поганых и турков заслоною*”.

Також деякі запорожці були на службі у короля Речі Посполитої, що також відображено на сторінках барокової літератури: “*Войско запорозкоє волности набыло, тым, же вѢрне ойчизнѢ и кролюм служило*”. У цьому контексті вірність королю набуває позитивної характеристики. Для козаків служба була не просто обов'язком, а привілеєм і честю. Вони вважали себе захисниками своєї батьківщини, і, можна сказати, їхнє бажання служити у певний період стимулювалося ще й цінними привілеями від польсько-литовської верхівки влади: “*Леч она не каждому может быти дана, Толко тым, што боронять ойчизны и пана*”. Козаки, як вже зазначалося, були подібні до лицарського європейського середньовічного стану, який характеризувався ієрархічною

соціальною структурою з монархом на вершині та знаттю внизу, хоч запорожці мали більш демократичний устрій, адже вони обирали своїх старшин, які відповідали за прийняття рішень від імені громади. Можна сказати, що козаки являли собою модернізований, народоправний лицарський стан.

Проте також можна натрапити на протилежний контекст, пов'язаний з польською шляхтою. У деяких цитатах немає таких лексем, як *король*, *пан*, замість цього автори використовують слово *ляхи*, з виразно негативним забарвленням: “...наступає, сам помагає козакам ляхів бити, Під Берестечком, малим містечком”, “Стали ляхів середом-передом / Бити-побивати”. Проте навіть якщо трапляється лексема *пан*, вона поєднується з різкими епітетами на зразок *люті*, *захланні*, *прокляті*, які розширюють їхню характеристику та висвітлюють як ворогів козацтва: “Непереможний Богдан, Хмельницький, могутній володар, / Винищив лютих панів в межах своєї землі”, “Панство шляхетне навек вигнав із батьківських меж, / Ляхів, захланний народ, загарбників, лютих тиранів, / Він, переможець, розбив і з України прогнав”, “Щедрий душею Богдан, що Марс його виховав грізний, / Волю жадану приніс, шляхту прокляту розбив”.

Такі зміни по відношенню козаків до того чи іншого явища, або суспільного стану, перш за все, пов'язані з історичним періодом написання твору. Епоха бароко – найтриваліша епоха в українській літературі і охоплювала межі у кілька сотень років, під час яких відбулися різкі зміни у суспільному та політичному становищі козацтва. В цьому, мабуть, особливість барокової поезії, що ми можемо зайти втілення одного і того самого явища з різних сторін, в залежності від контексту написаного.

Очевидно, предикативні характеристики на позначення козацтва пов'язані ще й із захистом та обороною від турків та татар: “Заразом одлучили, / За тим ся стало, гди мурз немало / І татаров набили”, “Козак, нѢ маючи нѢ зброй, нѢ шишака, / Стигаєт татар, бы могл допасти лошака.”. По-перше, тут виражається військова перевага козацтва над ворогом. У цитатах навмисно

перебільшуються характеристики запорожців і применшуються заслуги опонентів. Це, зокрема, виражено експресивними лексемами *одлупили, набили, стигали* татар, *нищать* турків: *“Козаки турків нищать – нема тим довір'я, / Більше луку з їх трупу гадають набрати”*. Також у текстах протиставляється простір між своїми та чужими, між козаками та ворогами. Це виражається протиставними лексемами. Якщо на позначення Війська Запорізького фіксуємо лексеми лише з позитивною семантикою, то на позначення турків і татар - навпаки: *“Не раз он громил орды татаров на шлаках / И загоны их разил въ великих оршаках.”*, *“Они ойчизнѢ нашої суть обороною, / От татар поганых и турков заслоною. / Они ойчизнѢ нашої суть обороною, / От татар поганых и турков заслоною”*.

Отже, предикативні характеристики можна поділити на дві групи: дієслова, пов'язані з війною та військовою справою, та дієслова, пов'язані із захистом віри та Батьківщини від загарбників. Волелюбність і рішучість козаків зберегти свою незалежність помітні в першій групі предикативних характеристик. Друга група висвітлює свою відданість служінню батьківщині, віри та Богу як засіб захисту свого способу життя. Показано, що історичний період написання твору вплинув на ставлення козаків до різних суспільних умов і явищ. Особливість барокової поезії полягає в її здатності втілювати одне й те саме явище з різних сторін залежно від контексту написаного.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2

Епітетні характеристики на позначення образу козацтва в українській бароковій літературі мають переважно позитивну семантику. Це, по-перше, пов'язано з жанром творів, у яких вони були написані. Згадки про козаків часто містилися у текстах жанрів, які за своєю специфікою не передбачали критики.

По-друге, автори цих текстів мали спільні інтереси з козаками, зокрема щодо захисту православної церкви від іноземних загарбників. Хоча негативні характеристики козаків трапляються в деяких українських текстах, вони відносно рідкісні та часто пов'язані із суперечливою політикою чи карикатурними спотвореннями певної історичної особи. До найчастотніших епітетів на позначення образу козацтва належать *хоробрий, славний, відважний, мужній*. На позначення рядових козаків позначають слова, що підкреслюють переважно їхні фізичні здібності, в той час, як на позначення козацької старшини фіксуються лексеми, що підкреслюють їхні морально-етичні якості. Трапляються епітети пов'язані з релігією, Богом та вірою, що тісно пов'язано з культурою козаків.

Барокова література надає образу козаків низку морально-етичних і релігійних ознак через мовні одиниці, що позначають абстрактні поняття та конкретні атрибути. Ці характеристики включали захист віри, волі, свободи та слави. Боротьба козаків за волю та захист віри була основною темою барокових текстів, зображуючи їх як спільноту з високими моральними цінностями. Тріада *честь - воля - слава* також є неодмінним атрибутом козацтва в бароковій літературі. Вони передають найвищу оцінку діяльності та головні моральні чесноти козацтва. Використання цих лексем у літературі бароко значною мірою сприяло розвитку образу козаків як героїчних постатей в українській культурі.

Також, аналіз барокової поезії пов'язаної з козацтвом показує, що її лексичні одиниці пов'язані з військовою сферою: шабля, лук, рушниця, кулі, кінь. Крім того, козацька військова атрибутика, зокрема клейноди, була значущою в їхній культурі та символізувала їхню могутність. Ці відзнаки були поширені в Південно-Східній Європі й були схожі на особливий знак влади Священної Римської імперії. Загалом аналіз барокової поезії показує, що козацтво мало свою власну особливу військову культуру..

Аналіз предикативних характеристик образу козаків у бароковій поезії виявляє їх міцний зв'язок із темами війни, військової служби, захисту

батьківщини та віри. Волелюбність і рішучість за будь-яку ціну зберегти свою незалежність були визначальними рисами їхнього ставлення до війни. Служіння Батьківщині та вірі вважалося привілеєм і честю, а себе вони вважали захисниками своєї громади. Використання різних предикативних характеристик у бароковій поезії ілюструє зміни суспільно-політичного становища козацтва впродовж кількох сотень років. У текстах також висвітлюється військова перевага козаків над ворогами, а також контраст між власним простором і простором противника. Загалом мовний образ козаків у бароковій поезії дає важливу інформацію про їхню культуру, цінності та історичний контекст.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Образ козацтва в українській бароковій літературі має переважно позитивну семантику. Епітети висвітлюють позитивні якості запорожців, такі як хоробрість, відвагу, мужність. Барокова література зображує козацтво як спільноту з високими моральними цінностями, наголошує на їх боротьбі за волю і честь, підкреслює ідею захисту православної віри та власних кордонів від загарбників.

Мова, яка використовується в бароковій поезії, відображає їхню військову культуру, з лексичними одиницями, пов'язаними з військовою сферою, зокрема зброєю – шаблею, луком, рушницею, кулями, кіньми й використанням різноманітних предикативних характеристик, які ілюструють їхній міцний зв'язок із війною та захистом своєї батьківщини та релігії. Козацька військова атрибутика, як-от клейноди, мала велике значення в їхній культурі. Ці почесті були поширені в Південно-Східній Європі, що підкреслює схожість козацького та лицарського станів. Запорожці мали свою особливу військову культуру, про що свідчить їхня військова лексика.

Бароко було найтривалішою епохою в європейській культурі й за цей час накопичилася велика козацька спадщина в мистецтві, фольклорі та літературі. За допомогою мовних одиниць через призму бароковій поезії ми дослідили важливу інформацію про козацьку культуру, цінності та історичний контекст. Предикативні характеристики в бароковій поезії демонструють міцний зв'язок образу козацтва з темами війни, військової служби, захисту вітчизни, віри. Служити Батьківщині та вірі вважалося привілеєм і честю, а козаки вважали себе захисниками своєї громади. Використання різноманітних предикативних характеристик у бароковій поезії відображає зміни в соціально-політичному становищі козацтва протягом кількох століть.

Образ воїна, в тому числі й воїна-козака, у більшості світових культур сприймався загалом позитивно, асоціювався із захистом та втілення найвищих

чеснот, хоча були й винятки. Здебільшого негативні висвітлення козаків могли бути, наприклад, у турецькій літературі бароко, де Військо Запорізьке було ворогом. Отже, у залученні іноземних художніх літературних джерел епохи бароко вбачаємо подальшу перспективу дослідження образу козацтва.

Для характеристики образу козаків в українській бароковій поезії вживається обмежена тематично група мовних засобів, які в цілому відображають уявлення староукраїнського суспільства про козаків як воїнів і захисників віри й батьківщини. При цьому аналізовані лексичні одиниці часто позначають поняття, що посідають одне з центральних місць в ієрархії ціннісної картини світу староукраїнського суспільства.

Отже, для характеристики образу козаків в українській бароковій поезії вживається обмежена тематично група мовних засобів, які в цілому відображають уявлення староукраїнського суспільства про козаків як воїнів і захисників віри й батьківщини. При цьому аналізовані лексичні одиниці часто позначають поняття, що посідають одне з центральних місць в ієрархії ціннісної картини світу староукраїнського суспільства. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в залученні до аналізу прозових творів барокової літератури, іноземних літературних джерел, які містять мовні засоби на позначення козаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бароко [Архівовано 11 березня 2021 у Wayback Machine.] // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1957. Т. 1, кн. I : Літери А – Б. С. 72.
2. Білоус П. В., О. П. Білоус Українська література XI—XVIII ст.: навч. посіб. для самостійної роботи студента. К.: ВЦ “Академія”, 2010. С. 360.
3. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины / Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Ющенко. М. : Дривлехранилище, 2004. 576 с.
4. Величко С. Літопис Т. 1. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1991. 371 с.
5. Володарі гетьманської булави: Іст. портрети / Авт. передм. В. Смолій. К.: Варта, 1994. 557 с.
6. Голобуцький Володимир. Запорозьке козацтво. (Розділ Становище українського народу в XV – першій половині XVI століття. Турецько-татарська небезпека. Поява козацтва). К.: Вища шк., 1994. 539 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1985. 572 с.
8. Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія української літератури : Епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Львів; К.; Харків: Святогорець, 2011. 568 с.
9. Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. Давня українська література.
10. Історичні витоки українського лицарства : Нариси про зародж. і розвиток козац. традиц. культури та національне військ. мистецтво в українознавч. вимірі / Ю. С. Фігурний; Науково-дослідний ін-т українознавства Міністерства освіти і науки України. Київ: Стилос, 2004. 306 с.

11. Колесов В. В., Кара Н. В. Честь, слава, хвала в давньоруських текстах Київської доби // Мовознавство. 1983. № 4. с. 9–17.
12. Кормич Л. Історія України: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероб.. К.: Алерта, 2006. 412 с.
13. Корогва // Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид., К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005.
14. Куриленко Д. В. Козак Мамай як духовний патрон. Темпоральна формація генетичного коду козака Мамаю: фольклорно-міфологічний аспект // «Молодий вчений». № 10 (25) Частина 1; жовтень, 2015 р.
15. Кучинський Б. В. Лицарська література західноєвропейського феодального суспільства XII - XIII століть // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / ред. Г. Д. Клочек [та ін.]. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 105, ч. 2.
16. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К: ВЦ «Академія», 2007. 624 с. (Енциклопедія ерудита).
17. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. К.: Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
18. Літопис Самовидця / Видання підготував Я. І. Дзира. Київ: «Наукова думка», 1971. 208 с.
19. Межжеріна Г.В. Соціально-етичний портрет князя як фрагмент мовної картини світу часів Київської Русі // Мовознавство. № 1. 2004. С. 26–38.
20. Мицик Ю. А. Козацькі літописи // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка – Ком. С. 425.
21. Моця Олександр Українські козаки і західноєвропейські лицарі (порівняльна характеристика); “Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Том 2. Наукові студії. 2004. С. 147–156.
22. Пасквіль // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М – Я. С. 189.

23. Пашковський Мартин. Дії турецькі і змагання козацькі з татарами. Краків, 1615 рік; пер. Р. Радишевський, В. Шевчук // Слово многоцінне: хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI - XVIII століть) : в 4 кн. / кер. проекту та вступ. ст. В. Яременко ; упоряд. В. Шевчук, В. Яременко. Київ : Аконіт, 2006. с. 576.

24. Притуляк П. Українська барокова література: героїко-стоїстичний аспект // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2013. № 5. С. 105–120.

25. Радивиловський Антоній. Слова часу війни // Марковский М.Н. Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII века / Марковский Михаил Николаевич. К., 1894. с. 187.

26. Саєнко В. М. «Лист до турецького султана» та деякі міфологічні відповідності // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип.13. К., 2004. С. 418–420.

27. Сас П. М. Запорозьких козаків система цінностей // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е – Й. 672 с.

28. Співак В. В. Уявлення про фортуна у філософській складовій спадщини Антонія Радивиловського // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 122. С. 233–236.

29. Українська література XVII ст.: синкретична писемність, поезія, драматургія, белетристика / Уклад. В. І. Кречотня, ред. О. В. Мишанич ; Видавництво “Наукова думка”, 1987. С. 202 – 362

30. Українська поезія кінець XVI – середина XVII ст. [Електронний ресурс] // Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень, М. М. Сулима; Київ «Наукова Думка» (Пам'ятки давньої української літератури) 1978, 1992. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto.htm>.

31. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К.: Видавничий дім "KM Academia", 2000. 300 с.: іл.

32. Cynarski – Cynarski S. Sarmatyzm – ideologia i styl życia // Polska XVII wieku: państwo, społeczeństwo, kultura / Pod red. J. Tazbira. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1969. – S. 220–243.

Анотація

У роботі описано мовний образ козацтва в українській бароковій поезії. Проаналізовано мовні одиниці, що вербалізують образ козака й козацтва в текстах української барокової поезії. Розглянуто образ запорожців крізь призму трьох компонентів: епітетів, атрибутів та предикатів. Досліджено структурно-семантичні та функційні особливості мовних одиниць, які вербалізують образ козака. З'ясовано, у яких жанрах і текстах фігурують ці мовні одиниці та як висвітлено образ козацтва в залежності від жанрів та особливостей текстів. У роботі також досліджено, як впливали соціально-політичні обставини на формування образу запорожців в українському лінгвокультурному просторі.

Ключові слова: мовний образ козацтва, українська барокова поезія, епітет, предикативна характеристика, слава, воля.

Abstract

The work describes the linguistic image of Cossacks in Ukrainian baroque poetry. Linguistic units that verbalize the image of a Cossack and Cossacks in the texts of Ukrainian baroque poetry are analyzed. The image of the Zaporozhians is considered through the prism of three components: epithets, attributes and predicates. The structural-semantic and functional features of language units that verbalize the image of a Cossack have been studied. It has been clarified in which genres and texts these language units appear and how the image of Cossacks is highlighted depending on the genres and features of the texts. The paper also examines how socio-political circumstances influenced the formation of the image of Zaporozhians in the Ukrainian linguistic and cultural space.

Key words: language image of Cossacks, Ukrainian baroque poetry, epithet, predicative characteristic, glory, will.